

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRK DESTAN YARATICILIGINDA KAN ARKETIPININ SEMANTIK ESITLILIGI

AUTHORS:

PAGES: 542-552

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3454966>

Türk Destan Yaratıcılığında Kan Arketipinin Semantik Çeşitliliği

Gasanova K. K.*

Muhammed Göktürk KORKMAZ**

Özet: Makalede, Türk halklarının geçmişini ve bugününü temsil eden “Oğuz Kağan”, “Alp er Tunga”, “Dede Korkut Destanı”, “Manas” vb. destanlardaki “kan” arketipini anlatılmaktadır. Bu arketipin en karakteristik özellikleri incelenmiş, genetik ve türsel özellikleri Türk destanlarıyla ilişkili olarak incelenmiş, konumu, semantik yükü, statüsü ve tonları belirlenmiş ve bilimsel bilginin yardımıyla belirlenmiş ve değerlendirilmiştir. Biyolojik varlığın temel maddesi olan kan, koruyucu ve kutsal işlevleriyle yaratılışı sembolize eder. Kırmızı rengin sembolü olan kan, doğum ve ölümü, aklın ve duyguların gücünü, beden ve ruhun birliğini, iyiyi ve kötüyü temsil eder. Örneğin, Dede Korkut destanında “kanlı gömlek” ölümün, kırmızı eşarp ve kırmızı peçe mutlu bir geleceğin sembolüdür. Aynı şey «kan davası», «kan bağı», «kan hısımlığı», «kan hakkı», «kan yemini», «insan kurbanı» vb. kavramlar için de geçerlidir. Tüm bu motifler kan kavramına ve onun temsil ettiği kırmızı rengin anlamsal spektrumuna dayanmaktadır. Yazar, bu arketipin belirli epik olay örgülerinde sahip olduğu anlamla, yani taşıdığı anlam yüküyle ilgilenmektedir. Kan akrabalığı, kan intikamı, kan kardeşliği, kan yemini ve daha birçok motiften oluşan yelpaze, halkımızın asırlık manevi değerlerini ve dünya görüşünü somutlaştırmaktadır. Kan motifleri yelpazesinden bahsederken, yukarıdaki anlamda kanın anlamını, taşıdığı anlam yükünü kastedilmektedir. Bu daha çok beyaz spektrumun ana renklerinden biri olan ve kan rengi olarak da bilinen kırmızının semantik anlamıyla ilgilidir. Kırmızı, yeryüzüne hayat veren güneşin ve insana hayat veren temel elementin rengidir.

Anahtar Kelimeler: Kan, Türk destanı, Spektrum, Arketip, Kırmızı renk.

Semantic Diversity of the Blood Archetype in Turkish Epic Creation

Abstract: The article describes the archetype of “blood” in epics such as “Oghuz Kagan”, “Alp er Tunga”, “Dede Korkut Epic”, “Manas” etc., which depict the past and present of the Turkic peoples. The most characteristic features of this archetype were analysed, its genetic and species characteristics were studied in relation to the Turkic epics, its position, semantic charge, status and shades were determined and evaluated with the help of scientific knowledge. Blood, the basic substance of biological existence, symbolises creation with its protective and sacred functions. Blood, the symbol of the colour red, stands for birth and death, the power of the mind and emotions, the unity of body and soul, good and evil. In the epic Dede Korkut, for example, the “bloody shirt” is a symbol of death, while the red scarf and the red veil become symbols of a happy future. The same applies to the concepts of “blood feud”, “blood ties”, “blood relationship”, “blood law”, “blood oath”, “human sacrifice”, etc. All these motifs are based on the concept of blood and the semantic spectrum of the colour red that it represents. The author is concerned with the meaning this archetype has in certain epic plots, i.e. the burden of meaning it carries. The spectrum of motifs such as blood kinship, blood revenge, blood brotherhood, blood oath and many others embodies the age-old spiritual values and worldview of our people. When we talk about the spectrum of blood motifs, we mean the meaning of blood in the above sense, the burden of meaning it carries. This is more

* Bakü Devlet Üniversitesi

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, E-posta: g.korkmaz552@gmail.com / ORCID: 0000-0002-3999-903x

related to the semantic meaning of red, one of the primary colours of the white spectrum, also known as the colour of blood. Red is the colour of the sun, that gives life to the earth, and the colour of the basic element, that gives life to human beings.

Key words: Blood, Turkish epic, Spectrum, Archetype, Red colour.

Problemlerin ortaya konulması. Türk Halklarının kültürü, folkloru ve destanlar, onların manevi, ahlâki ve maddi değerlerini, devlet niteliklerini, geleneklerini ve efsanevi fikirlerini koruyan ve destekleyen semboller bakımından zengindir. Eski arketipler, içerisindeki sembollerinde yüklü olan derin bilgi ve anlam, ayrıca bu folklor unsurlarının doğuşu ve yaradılış nedenleri hakkında yargıda bulunma imkânı sağlar. Türk destan düşüncesindeki bu arketiplerinden biri de kan sembolüdür. Kırmızı renginin bir sembolü olan kan, doğum ve ölümü, kaosu ve düzeni ve bir arketip olarak ise ruh ve bedenin bütünlüğünü, zihnin ve duygunun gücünü içerir. Erken dönem estetik düşüncemizi yansıtan destanlarda karşımıza çıkan kan arketipinin daha arkaik ve çeşitli tonları, kanın insan yaşamındaki rolünün önemini ve önemiyetini bir kez daha ispat etmektedir.

Türkler için mukaddes olan bu renk, krallığın ve gücün simgesidir. Türk hükümdarları (Göktürkler, Uygurlar, Selçuklular vb.) kırmızı fularlar takarlardı, kırmızı sancakları vardı ve kıyafetlerindeki unsurların çoğu kırmızıydı (bazen altın olarak da adlandırılır).

Kan, yaradılışın sembolüdür. Kur'an-ı Kerim, insanın pıhtılaşmış bir kan parçasından yaratıldığını söyler: «Her şeyi yaratan, insanı bir kan pıhtısından yaratan Rabbinin adıyla oku. Beni kendi yarattığım kimselerle baş başa bırak, erkeği ve kadını yaratana yemin ederim ki! Benimle, yarattığım kişiyi baş başa bırak! Erkeği ve kadını yaratan O'na yemin ederim! Ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince, bil ki Rabbin, affı bol olandır. O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz annelerinizin karınlarında bulunduğunuz sırada (bile), sizi en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir.» (Al-Alak (Kan Pıhtısı), 19 ayetin 1'inci)[11, s. 341].

Yayınların yakın zamandaki başarılarının analizi. Türk ve Sümer destanlarında da insanın yapısının, özünün toprak ve kandan (ilahi kan) ibaret olduğunu görmekteyiz. Başka bir ifadeyle, bir insanda ilahi kan ve ilahi bir gen bulunur. Destanlarda, hem antik hem de daha sonraki dönemlerde, “yaratıcı-insan-ata” formülü korunmuştur. Bütün Oğuznamelerde (Oğuz Türk boyuna ait destanlarda) kağanlar Tanrı'nın yansıması, yeryüzündeki suretidir. Oğuz Kağan'ın «Oğuz Kağan» destanındaki ilk atasının tanrısal bir kökene sahip olması, onun doğuşunun niteliği gereği bilinir. Fuzuli Bayat, «destanda, Ay Kağan'ın gözlerinin açılmasından onun doğumunu, doğumunun eski mucizevî motifine (partogeneze) karşılık geldiğini ve Oğuz'un

ise bakire, saf Ay'dan doğmasının onu Tanrı'nın oğlu olarak görmesine sebebiyet verdiğini” yazıyor» [3, s. 141].

Kan, insanların, tüm omurgalıların ve bazı omurgasızların kapalı dolaşım sistemi boyunca dolaşan bir sıvıdır. Kadim inanışlara göre her canlının ruhu, damarlarında akan kanda yaşar. İslam ve Musevilikte hayvan kanı ve onunla hazırlanan yiyeceklerin yasaklanması bu söylence(inanış) kaynaklanmaktadır. Kanın yenmesi dünya halkları arasında çok eski bir tarihe sahiptir ve bu halkların folklorlarına yansımıştır. Bu nedenle, bazı antik kaynaklarda bir gıda ürünü olarak gösterilmektedir.

Bazı ülkelerde kan, hayvanların kesilmesiyle elde edilen yiyeceklerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ronlad Haynes “Africa - Land of Contrasts” adlı kitabında Masai kabilesinin en sevdiği yemeğin inek sütü ve kan karışımı olduğunu yazıyor. İneğin boynundaki damarı deliyorlar, kan topluyorlar ve ekşi sütle karıştırıyorlar. Masailer, bu karışımı büyük bir memnuniyetle içiyorlar [6, s. 57].

Kanla beslenme motifi Türk destanlarında da karşımıza çıkar. Tepegöz, Dede Korkut kitabında Türk destan düşüncesiyle oluşturulmuş bir tip olmasına karşın insan eti ve kanı ile beslenmesi, onun insan kökenli olmadığını doğrular niteliktedir. Sarı Çoban ve Peri'nin evliliğinden dünyaya gelen Tepegöz, her ne kadar insan gibi görünse de, insan olarak kabul edilemezdi. Görünüşünün doğası, tek gözlü olması, onu yaşlı Aruz tarafından normal bir şekilde yetiştirmenin imkânsızlığı, Oğuz yiğitlerini esir edip ve yemesi, insanların hayatı için tehdit teşkil etmesi farklı kökenini ispat etmektedir. İnsan etiyle ve kanıyla beslenen Tepegöz'ün kendisini temsil eden hikâyesi, dünya çapında bir yaygın bir temayı temsil eder ve doğu ve batı halklarının folklorunda kendisiyle ilgili 200'den fazla destan hikâye çeşidi vardır.

Destanın “Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boyu Beyan Eder Hânım Hey” denilen başlığı altındaki bölümünde aynı zamanda bu hikâyeler en sık karşılaşılan anlardan biri olan boyundan “kan emme” motifi de mevcut bulunmaktadır. Koca Aruz küçük oğlunu kaybeder ve sonuncusu onu emziren bir dişi aslan tarafından bulunur. Bir süre sonra Oğuz Han'ının bir hizmetkârı haber getirip şöyle dedi: “Hanım hey, sazlıklardan bir aslan çıkar, ata biner ve adam gibi yürür. At kişniyor, o ise onun damarından kan içiyor [7, s. 98]. Aruz, onun kayıp oğlu olduğunu anlar ve gidip onu alıkoyarlar. Gerçek şu ki Basat'ın burada bir atın kanını içmesi ve onun bir dişi aslan tarafından beslenmesi, onun mucizevî niteliklere sahip, olağanüstü cesur bir kahraman olacağına dair bir işarettir. Ayrıca zaten Tepegöz motifi ile ilişkilendirilen başka bir çalışmada da bu motifi görüyoruz. Aruz, Tepegöz'ü eve götürür ve sütannesine onu dışarı çıkarması için verir. “Onu göğsünün üstüne yatırdı. İlk başta tüm sütü tek oturuşta içti. İkinci

seferde tek yudumda tüm kanı içti. Üçüncü seferde onun canını aldı.” Belirttiğimiz gibi, aslında Tepegöz’ün kendisine süt veren kadınların kanını emerek onları öldürmesi, onun bir insanlık düşmanı ve kana susamış bir canavar olduğunun işaretiydi.

Dünya halklarının mitolojisinde insan kanından beslenen onu içen epeyce yaratık vardı. Bu, bugünlerde çok sık duyduğumuz bir kelime olan vampirdir. Bazı araştırmacılar, bu kelimenin Türk kökenli olduğunu ve Tatarca ve Başkurtça'dan çevrildiğinde «убир» (*унырь*) [*gulyabani*], yani insan kanı içen «ведьма»(*cadı*) anlamına geldiğini belirtmektedir. Kazak mitolojisinde bu şeytani yaratıklar «кемпирами»(*kampçılar*), Sümerlerde «кровожадными акуарами»(kana susamış akşarlar), Babil kültüründe «кровожадными духами лилу»(*kana susamış Lilu'nun ruhları*), Hint Sanskritçesi'nde «vetami», Çuvaşlarda «opganami», Eski Romalılar'da vb. tarafından «ламиями»(*cadı*) olarak adlandırılırlar[16].

Halk hekimliğinde kökleri Şamanizm'e kadar uzanan bir kan alma yöntemi vardır. Geçmişte hacamat veya hicam, hemen hemen tüm dünyada başlıca tedavi yöntemlerinden biri olarak yaygın olarak uygulanmıştır. Hadislere göre Hz. Muhammed (sav) baş ağrılarını hacamat yardımıyla tedavi etmiş ve bu tedavi yöntemlerini çok takdir etmiştir. Kan almanın birkaç çeşidi vardır. Avrupa'da kan alma sırasında kolda bir damar açılıyor ve kan “serbest bırakılıyordu”. Asya ve Arap ülkelerinde, deriyi ovuşturuyorlar ve tıbbi kavanozlar yardımıyla kanı «высасывают»(*içine çekerler*). İnanışlara göre, kanın alınması; kötü güçlerin vücuttan ayrılması gibi yorumlandı.

Makalenin amaçlarının formüle edilmesi. «КРОВЬ»(kan) arketipsel sembolü paradoksal bir doğaya sahiptir ve her zamankinden daha fazla gerginlik, endişe, korku, sıkıntı anlamına gelir. «Onun anlamsal spektrumu, hem iyilik ile hem de kötülük ile ilişkili unsurları içerir. Birinci taraf berrak ve açık, ikinci taraf tamamen kapalı, gizlidir. Bu nedenle kan kötülükle ilişkilendirildiğinde korku, başarısızlık ve ölümü ifade eder [9, s. 113]. Bu makalede, destanların ve söylencelerin analizi ve ayrıca araştırmacıların bulgularının analizi yoluyla «кровь»(kan) sembolünün arketipsel anlamının yorumlanması hususları ele alınmaktadır.

Ana içerik

Kan arketipi aynı zamanda kötülüğün tezahürü olarak ölümün ve başarısızlığın bir simgesidir. Destanın yaratılmasında bu anları yansıtan motiflerden biri «окровавленная рубаика»(kanlı gömlek) idir. «Dede Korkut» destanında “Gam Bora'nın oğlu Bamsı Beyrek başlıyor öyküsüne hanım, hey!” Bu hikâyede, kahramanın ölümü ya da öldürülmesiyle ilgili en ilginç ve aynı zamanda en karanlık anları, bazı belirtilerin de işaret ettiği şekilde

sonuçlandırılmıştır. Banı Çiçek'in Beyrek'e kendi elleriyle diktiği kırmızı gömleği (kaftan) gönderdiği anlatılıyor. Kırmızı kaftan, Oğuzlar tarafından nişan sembolü olarak kabul edilmiştir. Bu gömleğin kırmızı rengi, aşkın ve gücün sembolüdür; güneş ve ateşle ilişkilendirilir. Beyrek hapishaneye kapatıldıktan sonra, Yalançı oğlu Yaltacuk, onun ölüm haberi olarak kanlı gömleğini getirdi.

“Beyrek ona bir gömlek sundu; o onu giymeyecek, saklayacak. Kana bulanmış bir gömlek vardı, onu Bayundur Han'a getirdi ve orada bıraktı. Bayundur han sordu: «Söyle bana, bu gömlek nedir?.. » O, “Beyrek’i Kara Dervend’de öldürmüşler, işte ispatı sultanım!” dedi. Gömleği gören beyler, ögür ögür ağlatılar, zarılıklara girdiler [7, s. 58].

«Kanlı gömlek», sonu nihayetinde farklı olmasına rağmen, ölümün bir simgesidir. (Bamsı Beyrek 16 yıl hapis yattıktan sonra evine döner). Bu bölümde onun ölümü hakkındaki haber yanlıştır, destanın başka bir bölümünde «İç oğuz'un Taş Oğuza Asi Gelip Beyrek'in Öldürülmesi» Beyrek'in gömleği kendi kanına bulanmıştı.

Aynı motif Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Suresi'nin 16, 17 ve 18. ayetlerinde de bulunur: Akşam ağlayarak babalarının yanına döndüler ve söylediler: «Ey babamız! Biz yarışıyorduk, Yusuf'u eşyalarımızı korumaya bıraktık ve kurt onu yedi». Ve şimdi onlar (babalarına) sahte bir kan ile gömlek getirdiler ve dedi ki: «Hayır! dedi. Nefsiniz, sizi yanıltıp (böyle) bir işe sürüklemiş. Bundan sonra (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin bu düzüp-uydurduklarınıza karşı (kendisinden) yardım istenecek olan Allah'tır» (Yusuf Suresi 12/18).

Burada kardeşler, Yusuf'un kanlı gömleğini, öldüğüne dair kanıt olarak babalarına getirdiler. Bu motif Âşık Garip Destanı'nda (Güloğlan, Garip'in gömleğini kana batırıyor ve ölümüyle ilgili yanlış bir haber getiriyor) ve Azerbaycan söylencelerinde de bulunur.

Türk destan geleneğinin en önemli yönlerinden biri mucizevî doğumdur. Böyle bir doğumun sebeplerinden biri de elde (avuç içinde) kanla doğmaktır. Türklerin destan düşüncesine göre destanın bazı kahramanları, eli kanlı olanlar da dâhil olmak üzere, Tanrı'ya kurban verdikten sonra doğmuşlardır. Bu «kan» arketipinin ilginç motiflerinden biridir. Kırgız destan geleneğinde bu doğum motifine Manas destanının pek çok motife model teşkil edebilecek varyantlarında rastlıyoruz. Manas doğduğunda, «eti beyazdı ve kemikleri bakır gibiydi». Doğumda avucunda kan pıhtısı vardı. Araştırmacılar, bu motifin destanın en orijinal kısmında karşılaşılmadığını, ancak Manas'ın oğlu ve torunu ile ilgili bölümlere yansıdığını belirtiyor. İşte destanın o kısmı: «Avucunda kanla doğan bir çocuk, on beş yaşında bir çocuk kadar ağırdı. Nabız otuz yaşındaki bir erkeğin gücünün işaretiydi. Çocuğa yemek verildiğinde

bir seferde üç tuluga (yağ için deri kap) tereyağı yedi» [13, s. 22]. Bu, gelecekte cesur ve korkusuz bir kahraman olacağının bir işaretidir.

«Avuçlarda kanla doğum» motifini destanın başka yerlerinde görüyoruz. Bir ailede iki çocuk dünyaya gelir ve bu çocuklardan birinin elinde kül, diğlerinin elinde ise kan vardır. İşte bu yüzden onlar Kül Çora ve Kan Çıra diye adlandırılırlar. Kardeşlerden Kül Çora; iyi niyetli, sadık ve cesurdur. Buradaki küller ateşin sembolüydü. Kan Çora hayatı boyunca; zalim, sinsi ve sadakatsizdi. Destandaki aynı motifin farklı niteliklerini dikkate alarak, avucunda kanla doğmanın hem olumlu hem de olumsuz yorumlanabileceğini söylenebilir. İhanet ve sadakatsizliğin sembolü olarak yorumlandığı için olumsuzdur. Avucunda kanla doğan bir insan, olumlu anlamda; cesur, mert, yiğit gibi nitelikleri kendinde birleştirir.

Cengiz Han doğduğunda, avucunun içinde alçık büyüklüğünde bir kan parçasıyla (küçük hayvanların eklem kemiği veya aşık olarak da adlandırılır) dünyaya geldi. Olanlar esas olarak şu şekildeydi: «Cengiz Han'ın babasının adı Yesugey'di. Daha önce o, Tatar aşiretlerini yenmişti ve liderleri Temuçin Üge ve Kuru Bukay'ı tutsak etmişti. Dönüş yolunda Boltak Dağı'nda konakladı. Bu sırada kutsal kahraman (Cengiz Han) doğdu. Doğduğunda elinde bir parça kan topağı tutuyordu. Büyüdükçe kutsal belirtileri göstermeye başladı. Bu çocuğa Temuçin adı verildi, çünkü onun doğumu Tatar Lideri olan Temuçin Üge'nin yakalanmasıyla aynı zamana denk geldi» [2, s. 497].

Çin kaynakları da Cengiz Han'ın sağ avucunda kırmızı taşa benzeyen bir kan pıhtısıyla doğduğunu söylüyor. Cengiz Han'ın babası Yesugey, oğlunun elinde kan pıhtısı olduğunu görünce bu çocuğun büyük bir savaşçı olacağını söyledi.

Türk mitolojisinde destan kahramanları için şöyle bir söz vardır: «Türk kahramanlarının gözleri kırmızı ve altındır. Bu doğum motiflerini Göktürk Kağanı Mukan Kağan'da ve Oğuz Kağan'da görüyoruz. «Oğuz Kağan» destanında o doğduğu zaman gözlerinin «al-al»(koyu kırmızı, tamamen kırmızı) olduğu tarif edilir.

Gözleri al, saçları ise siyahtı, parlak kırmızı dudaklarıyla kırmızı bir ağızdaki alev gibi görünüyordu [2, s. 130].

Bahaeddin Ögel, buradaki «al» kelimesinin «ala» kelimesinden sivrildiğini ve kırmızı renginin tonunun açıklanması anlamına geldiğini söylemiştir. Mirali Seyidov «al» kelimesinin güneşle olan bağlantısını gösterirken, Türk halklarında sarı ve kırmızının güneşin rengi olduğunu ve halk arasındaki özelliğinin ağaç rengi olduğunu belirtiyor. Bu kelime Türk dillerinde «kırmızı», «kırpkırmızı» anlamında kullanılıyordu ve azamet ve ihtişam anlamına

geliyordu [14, s. 75]. Anadolu'da «gözleri kanlı» diye bir tabir vardır. Oğuz kağan da dâhil olmak üzere gözleri kanlı Oğuz kahramanlarının doğması, onun gelecekte güçlü bir şövalye, büyük bir adam, bir bahadır olacağının bir işaretiydi.

Türk mitolojisinde «al» kelimesiyle başlayan «Albastı»'nın şeytani karakteri, kendi mitolojik konteksti çerçevesinde de onun hem iyi bir ruha hem de kötü bir ruha aynı anda sahip olduğunun göstergesidir. Türk geleneklerinde bu ruh farklı renklerde somutlaşmaktadır. Çin metinlerinde «Kırmızı Albastı», «kırmızı kadın» olarak adlandırılır ve ölümü getiren(taşıyan) ruhu temsil eder, ancak aynı zamanda insanlığın anası olan bir ruhu temsil eder. Türk geleneklerine göre «sarı ablastı» sadece yer altı dünyasının temsilcisi olan bir cadı değil, aynı zamanda ateşle ve ev ocağıyla ilişkili bir Tanrıcadır. Albastı, Nogayların geleneksel inançlarına göre kendi öz kanından büyür. Ölüm anının yaklaştığını hissederek Albastı kendini yaralar ve yaralarından akan kan damlaları daha sonra onun kendi çocuklarına dönüşür. Başka bir deyişle, o soyunu devam ettirmek için kendisini öz kanından yaratır. Bu iblis öyle bir yaratıktır ki, eğer onu öldürürseniz, kanının her damlasından onun benzeri binlerce iblis yaratılabilir. Albastı'nın isminin etimolojisinde olduğu gibi, bu şeytanî motif kendi içinde kan, ölüm ve yaşam içermektedir.

Antik çağlardan beri kırmızı rengin yani kanın büyü, yaratıcı, zenginleştirici gücü çeşitli nesnelerde ve ritüellerde kullanılmıştır. Bu noktadan bakıldığında, bu tür kurban törenlerinin Türk halkları arasında daha önemli ve daha yaygın olduğu varsayılmaktadır. Göktürklerde kurbanlar ataların mağarasına, Oğuzlarda ve Kazaklarda ataların ruhlarına, Yakutlarda, Kırgızlarda, Moğollarda, Osmanlılarda ise bayrağa, tanrısal kötü ruhlara kurban kesilirdi. Kan, en eski inanç sistemlerinde yer alan kurban ayinlerinin esas özelliklerinden biriydi.

Saha Türkçesi'nde «kurban» anlamına gelen «*kerekh*» kelimesi vardı, araştırmacılara göre eski Türk yazılarında «ölüm» anlamına gelen «*kergekh*» kelimesinden türemiştir. Kırgızlar-Kazaklar, pek çok araştırmacının Farsça kökenli olduğunu düşündüğü «*хыдайуу*» kelimesini «*жертвоприношение*» (*kurban etmek*) anlamında kullanırlar [4, s.227].

Bunlardan en ilginç olanı, Türk devletçiliğinin tarihsel olarak en önemli niteliklerinden biri olan bayrağa, tuğa kurban verilmesi törenidir. Bu motife tüm Türk halk destanlarında ve efsanelerinde rastlanmaktadır. Burada kurbanlar mitolojik görüşlere göre farklılık gösteriyordu. Kurban bir boğa, bir koyun, bir at, yaşlı bir asker ya da bir çocuk olabilirdi. Bu tören savaştan önce ve sonra organize edilirdi. Kurbanı savaştan önce öldürerek kana susamış savaş tanrısını hoşnut etmeye çalıştılar. Savaştan sonra öldürdükleri düşmanın kalbini ve karaciğerini kana

susamış ruha teslim ettiler. Kırgız dilinde bu tören «*туу кандады*», yani «kana bulanmış bayrak» olarak ifade edilir. Etini ve sütünü kullandıkları atı kanlı bir kurban olarak seçmişler. At onlar için ne kadar kutsal olursa olsun, onu Tanrı adına kurban ettiler. Kahramanın ölüm sahnesi dâhil olmak üzere Manas Destanı'nın birçok bölümünde, ilkin 90 atın kurban edilip etlerinin insanlara dağıtıldığını, 60 gün sonra ise altmış atın kesilip gömüldüğünü ve bunun yas törenini tamamladığını görüyoruz.

Atı belirli ruhlara kurban etmek, ölmüş savaşçıyı sevdiği atından ayrı düşürmeyen “mertlik” anlayışı ile ölen kişinin öbür dünyaya atın sırtında gideceği inancına dayanmaktadır. Azerbaycan'da at dahi Güneş'e kurban edilirdi. Sonra bir at motifi veya bizzat atın kendisi ölen kişinin ruhuna tanrısal bakışa sunmak üzere mezar yerine konulurdu [1, s. 136].

Türk mitolojik metinlerine göre, büyük bir atayı temsil eden yer altı dünyasının efendisi olan kişi Erlik Han, insanlardan birini kurban olarak istedi. Kötüler öldüklerinde onların ruhları Erlik Krallığı'na düşerdi. Kızıl kanla pişirilmiş yemekleri yiyen ve karaciğerdeki kanı içen korkunç görünümlü bir yaratıktır.

Dede Korkut Destanı'nda, bir çocuğun doğumu gibi belirli bir başarıya ulaşmak için ritüellerde kurbanlar verilirdi. «Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyunu Beyan Eder Hânım, Hey!..» Çocuğu olmayan Dirse Han eşinin tavsiyesi üzerine bir adak adar. «Dirse Han, dişi ehlinin ısrarı üzerine dilek diledi, büyük bir ziyafet düzenledi. Koçlar, atlar, develer ve koyunlar kestirdi. İç Oğuz ve Taş Oğuz'un bütün beylerini topladı» [7, s. 35]. Destanın «Kazan Bey Oğlu Uruz Beyan Eder Hânım, Hey!» adlı bölümünde Burla Hatun'un oğlu Uruz ilk defa ava çıktığı gün ona kurban kestiği söylenir. «O (Katun) Koçların, atların, develerin ve koyunların kesilmesini emretti. Bu oğlancığının ilk avıdır; Kanlı Oğuz beylerine bir ziyafet düzenleyeceğim!» [7, s. 72]

Eski Türk dünya görüşünde bir insan kurban etme geleneği olmasına rağmen, incelediğimiz destanlarda bu motifin başka yönlerini de görmekteyiz. Nitekim Dede Korkut Destanı'nda Tepegöz Oğuz'u ölümle tehdit etti ve bu yüzden ona her gün 2 insan ve 500 koyun kurban edildi.

Destanın «Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyunu Beyan Eder Hânım Hey!» adlı başka bir bölümünde kurban mitolojisinin daha ilginç, arkaik katmanlarını görüyoruz. Azrail ile bire bir savaşta mağlup olan Deli Dumrul, Tanrı'nın kendi hayatını elinden almaması için kendi ruhu yerine başka bir ruh bulmalıydı. Yani ailesinden bir «kurban» seçmelidir. Ebeveynleri canlarını feda etmeye razı olmazlar ancak sevgili buna razı olur. Deli Dumrul, iki oğlunun

annesi olan karısını öldürmek istemez ve canını elinden alması için Tanrı'ya yalvarır. Tanrı onun sözlerini beğendi ve Azrail'e şu emri verdi: «Deli Dumrul'un babası ve annesinin canını al! Deli Dumrul ve eşine yüz kırk yıl ömür veriyorum» [7, s. 181]. Burada kanlı bir kurban etmek için bir sebep olmamasına rağmen yine de iki kişi kurban edildi ve öldü.

Türklerin kurban etme konusundaki en eski fikirleri Şamanizm'e yansımıştır ve modern zamanlarda bu inançlar ve gelenekler Orta Asya, Anadolu ve Sibiry'a'daki Türk halklarının arasında korunmuştur. Şamanlar bir takım törenlerde kanlı ayinler gerçekleştirirler. Bununla birlikte, bu fedakârlıklar süresince sadece atların ve koyunların kanı dökülebilir, kurbanlarda başka canlıların kanını dökmek yasaktır. İlginçtir ki Tufandan sonra Nuh'un kurban kesmesi, İbrahim'in kuzuyu Tanrı'ya kurban etmesi esasına dayanan, İslam'da ise kul ile Tanrı arasında bir anlaşma yapma ve bu birliği kanla güçlendirme felsefesi yatar. İslam'ın ve Musevilik'in önemli bir perdesi olan erkek çocukların sünnet edilmesi, onun dini topluluğa dâhil olduğunun tam bir teyidi ve ek olarak iyi amel sahibi bir kul olmak için Yaratıcı ile yapılan kan akdi olarak görülmektedir.

Irak Türkmenlerinin geleneksel inanışlarına göre, ölü bir hayvanın kanından parmak ucunuzla küçük bir parça alıp bir çocuğun ağzına koyarsanız, nazarın yükü ondan çıkarılır ve çeşitli kötü ruhların etkisi ortadan kaldırılır. Azerbaycan'da kurban sırasında, kesilen kurbanların kanı kutsal kabul edildiğinden herkes kurbanın kanından parmak uçlarıyla bir damla alır ve alına sürer. Türkler çok eski zamanlardan beri kan üzerine yemin ederlerdi, ellerinin derisini keserler, birbirlerinin kanını karıştırıp tadına bakarlardı. İskitler arasında birbirlerini erkek kardeş ve kız kardeş ilan eden insanlar büyük bir kâseye kanlarını damlatırlar, oraya silah (kılıç, ok vb.) bırakırlar ve bu kâsedeki kan içerek yemin ederlerdi. Bu ritüelin özünde, güçlü bir ilişkiyi sonsuza kadar sürdürmek ve bu sözü kanla güçlendirmek felsefesi vardı. Eski Türk sembollerinin arasında “kan yemini” anlamına gelen bir ideogram işareti bulunuyordu ve bugün bu işaretin anlamsal değeri hakkında farklı görüşler mevcuttur.

Kadim Türk boyları kan üzerine yemin ederlerdi. Bu inancın görsel tasvirinde (bir daire içinde üç nokta) ant töreninde kullanılan esas özellikleri, süt ve içinde yemin eden insanların kan damlalarını göstermektedir. Eski Türk işaretleri tasnifinde bu sembol «kan kardeşi olmak», «kan yemini etmek», «akit yapmak», genel olarak «kan akdi yapmak» bireylerin, kabilelerin ve boyların sarsılmaz birliğinin temeli olarak yorumlanmıştır. Yemin yoluyla elde edilen yeni bir ilişkinin genetik yakınlıktan daha güçlü olduğuna inanılıyordu [10, s. 152].

Görünüşe göre, eski Türkler arasında insanlar ve düşmanlar arasında fiziksel, ruhsal ve akrabalık birliğin sağlanması anlamına geliyordu.

Sonuçlar. Hem iyiyi hem de kötülüğü simgeleyen kan, yaratılışın sembolü olarak kabul edilir. Neslin büyümesi, cinsiyetin oluşturulması kan yoluyla olur. Bundan dolayı «kan», «kan bağı», «kan kardeşi» derken aileyi ayrıca ise akrabalığı kastediyoruz. Türk destanlarında aile değerlerinin ve akrabalık bağlarının ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Bir Türk ailesinde aile değerleri söz konusu olduğunda onur, çalışkanlık, bakirelik, vefa, ahlak gibi kelimeler oldukça önemlidir. Baba, anne, erkek kardeş, kız kardeş, dede, babaanne, büyükbaba vb. gibi kan bağları temsil eden aile üyeleri, birey olarak kutsal sayılmalıdır.

Destanlarda aile yönetimi, beşik kertmeliği, evlilik vb gibi bu tür motiflerin temeli kan arketipine dayanmaktadır. «Oğuz Kağan», «Alper Tunga», «Dede Korkut», «Alpamış», «Maaday Kara», «Köroğlu», «Manas» ve diğerleri bütün bu destanlarda kahramanlar; kötülük, adaletsizlik, kan dökme(katliam) ve zulüm yüzünden boylardan, halklardan ve insanlardan intikam alırlardı, düşmanı cezalandırırlardı, kan bağı devlet yönetimi ve iktidarın devredilmesinde temel ilişki sistemlerinden biriydi. Ataların kültürlerinden ve atalarının inançlarından miras kalan kanla ilgili aile değerleri ve ritüelleri bugün kutsallıklarını muhafaza etmektedirler.

Türk destanlarının her bir örneğinde «kan davası», «kan bağı», «kan hakkı», «kan yemini» motiflerinin tarihsel köklerinin ne kadar eski ve karmaşık olduğunu, semantik anlamlarını ve görünür spektrumlarını görüyoruz. «Kan» arketipinin yükünü taşıyan bu motiflerin her birinde bulunan fikirler, şimdiye kadar atalarımızın yaşamlarının manevi dünya görüşünü, düşünce biçimini ve düşünce tarzını somutlaştırdığı için ahlaki nitelikleri açısından hala ulusal ve manevi değerlerimizin çekirdeğidir.

Kaynakça

1. Ağasıoğlu F. Mifologiya tarixi. V Bitik, İstanbul: 2019. 229 s.
2. Bahəddin Ö. Türk mifologiyası. I cild. Bakı: “MBM”, 2006. 626 s.
3. Bayat F. Oğuz epik ənənəsi və “ Oğuz Kağan” dastanı. Bakı: Sabah, 1993. 194 s.
4. Bəydili C. (Məmmədov). Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: “Elm”, 2003, 418 s.
5. Bəydili C. Türk mifoloji obrazlar sistemi: struktur və funksiya. Bakı: 2003,
6. Əhmədov Ə.İ. Qida məhsullarının tarixi mənşəyi, rəvayətlər və həqiqətlər. Bakı: Əhməd-Cabir, 2019. 496 s.

7. Kitabı Dədə Qorqud / Tərtib, transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə Fərhad Zeynalov və Samət Əlizadəninindir. Bakı: Yazıçı, 1988. 264 s.
8. Koroğlu. Bakı: Lider, 2005. 552 s.
9. Qafarlı R. Mifologiya 6 cildə. I cild, Mifogenez: rekonstruksiya, struktur, poetika. Bakı: Elm və təhsil, 2015. 454 s.
10. Qurbanov.A. Damğalar, rəmzlər...mənim səmərələr. Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı: 2013. 314s.
11. Qurani-Kərim. Yenidən işlənmiş XVI nəşr. Ərəb dilindən tərcümə edənlər Z.M. Bünyadov və V.M.Məmmədəliyev. Bakı: Nurlar, 2015. 632 s.
12. Qumilyov L. Qədim türklər. Bakı: Gənclik, 1993. 375 s.
13. Manas dastanı. Bakı: Nurlan, 2009. 290 s.
14. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soy – kökünü düşünərkən. Bakı: 2018. 444 s.
15. Sümər F. Oğuzlar. Bakı: 2013. 456 s.
16. Онлайн-энциклопедия. Мифы народов мира // www.peoplesmyths.com